

УДК 340.15(477)

МАНЬГОРА В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Вінницького Національного аграрного університету.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3812-3797>.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. В статті досліджуються особливості реформування правової системи України під впливом міжнародного права. Визначено основні засоби зближення національних правових систем. Охарактеризовано основні напрями впливу міжнародного права на національні правові системи, такі як: зближення національних правових систем, уніфікація права, гармонізація права, діяльність міжнародних організацій, створення модельних законів. Визначено основні засоби зближення національних правових систем. Розроблено пропозиції щодо реформування правової системи України під впливом міжнародного права.

Ключові слова: національна правова система, міжнародне право, уніфікація права, гармонізація права, міжнародні організації, модельні закони.

Summary. The article examines the features of reforming the legal system of Ukraine under the influence of the international law. The main means of convergence of the national legal systems are identified. The main directions of influence of the international law on national legal systems are described, such as: convergence of the national legal systems, unification of law, harmonization of law, activity of international organizations, creation of model laws. The main means of convergence of the national legal systems are identified. Proposals for reforming the legal system of Ukraine under the influence of international law have been developed.

Keywords: national legal system, international law, unification of law, harmonization of law, international organizations, model laws.

Аннотация. В статье исследуются особенности реформирования правовой системы Украины под влиянием международного права. Определены основные средства сближения национальных правовых систем. Охарактеризованы основные направления влияния международного права на национальные правовые системы, такие как: сближение национальных правовых систем, унификация права, гармонизация права, деятельность международных организаций, создание модельных законов. Определены основные средства сближения национальных правовых систем. Разработаны предложения по реформированию правовой системы Украины под влиянием международного права.

Ключевые слова: национальная правовая система, международное право, унификация права, гармонизация права, международные организации, модельные законы.

Постановка проблеми. Сьогодні яскраво виражені світові тенденції глобалізації економіки, культури, політичної і правової сфер життя, які ведуть до взаємодії, взаємовпливу національних правових систем. Від якості і напрямів розвитку міжнародного права залежать національні правові системи, якість демократії, розвиток громадянського суспільства. Взаємодія правових систем під впливом міжнародного права має різні форми, але схожість значно збільшується, цьому сприяє рецепція цілих національних систем, в тому числі як вимушена, так і більш м'яка трансплантація (перенесення). Великий вплив на сучасний розвиток справляють нові технічні можливості – засоби транспорту, зв'язку, інформації. Посилення інтеграційних процесів у всіх сферах, зокрема в правовій, стало визначальною тенденцією сучасного життя.

Результати аналізу наукових публікацій. Проблему реформування правової системи України під впливом міжнародного права досліджували М.В. Буроменський, Г.К. Дмитрієва, Є.В. Житарєв, О.М. Іваненко, І.І. Лукашук, Н.М. Оніщенко, Є.Д. Стрельцова, В.Ю. Цюкало та інші. Є.Д. Стрельцовою у 2020 р. було захищено докторську дисертацію: “Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти)”. У дисертації вперше у вітчизняній науці міжнародного права обґрунтовано концепцію уніфікації міжнародного права як універсального механізму його сучасного розвитку та з’ясовано впливи міжнародно-правової уніфікації на українське законодавство.

Метою статті є визначення основних напрямків реформування правової системи України в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В сучасному праві визнано примат міжнародного права над національним правом країн. Ставлення України до питання про співвідношення національного та міжнародного права вперше було сформульоване в Декларації про державний суверенітет України 1990 р., де був проголошений “пріоритет загальноєвропейських норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права” (ст. X) [1]. У Законі України “Про дію міжнародних договорів на території України” [2], а пізніше в Законі України “Про міжнародні договори України” ця норма Декларації була доповнена: “...укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід’ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства” [3]. Конституція України у ст. 9 закріпила: “Чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України” [4].

Особливості застосування в Україні суб’єктами внутрішнього права норм міжнародного права встановлені Конституцією та законами України. В Україні визнаються частиною національного законодавства норми міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Це насамперед договори, ратифіковані Верховною Радою України.

За період незалежності Верховна Рада України ратифікувала, прийняла або дала згоду на приєднання до більш ніж 1000 міжнародних договорів. Зазначені договори стосуються питань політики, економіки, фінансів, отримання міжнародних позик і кредитів, захисту прав та свобод людини і громадянина, діяльності України в рамках міждержавних організацій, направлення контингентів Збройних Сил України до інших країн, допуску збройних сил іноземних держав на територію України тощо [5, с. 140].

Основними напрямками впливу міжнародного права на національні правові системи є: зближення національних правових систем, уніфікація права, гармонізація права, діяльність міжнародних організацій, створення модельних законів.

Процес зближення національних правових систем передбачає:

- розробку загальної політики державно-правового розвитку;
- здійснення заходів з метою подолання відмінностей;
- прийняття засобів з метою вироблення загальних, спільних юридичних правил

зближення законодавств, коли визначається загальний курс держав в даній сфері, напрямки, етапи зближення, способи зближення.

Зближення правових систем відбувається не тільки між правовими системами однієї сім’ї, а між різними правовими сім’ями. Прецедентне право має вплив на правову систему України, після того як Україна вступила до Ради Європи 9 листопада 1999 року,

і громадяни України отримали право звертатися до Європейського суду з прав людини, який виносить прецеденти по скаргах.

23 лютого 2006 року був прийнятий Закон України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, який гарантував, що рішення Суду є обов’язковим для виконання Україною. За даними Європейського суду з прав людини у 2019 році Україна входить в трійку лідерів за кількістю звернень. Частіше, ніж громадяни нашої країни, до Європейського суду з прав людини скарги подавали тільки громадяни Туреччини і Росії. Проти України подано 8833 скарги. Всього, з 1959 року проти України прийнято 1413 рішень. З них 572 стосуються права на справедливий суд, 429 – тривалості провадження, 379 – права на свободу і безпеку і 358 – захисту власності [6].

Деякі рішення Європейського суду з прав людини спонукали Україну змінити національне законодавство та вдосконалити діяльність державних органів.

На думку Голови Комітету з міжнародного права Національної асоціації адвокатів України В. Власюка, “виконувати рішення – це не тільки виплачувати гроші заявнику. Це ще й вносити зміни до законодавства, а також спроби помінати так звану адміністративну практику – правила функціонування держорганів. На жаль, іноді держава “копає сама собі яму”, як у випадку зі справою “Юрій Іванов проти України”, коли в результаті відверто популістської політики уряду були порушені Конвенційні гарантії пенсіонерів. Рішення уряду дозволило заощадити невеликі гроші тактично, але стратегічно призвело до тисяч задоволених скарг, в кожній з яких ЄСПЛ не тільки зобов’язав перерахувати пенсію скаржнику, але і виплатити йому компенсацію в розмірі 2 – 3 тисяч Євро” [6].

Вступ до Ради Європи в 1999 році також змусив Україну накладати мораторій на виконання смертних вироків і сприяв реформуванню кримінального права. 5 квітня 2001 року було прийнято Кримінальний кодекс України.

Зближення правових систем передбачає гармонізацію права. Гармонізація – це створення норм, адаптованих до національної правової системи, які нічим не відрізняються від інших норм національного права і застосовуються в загальному порядку. Гармонізація національних правових систем передбачає певну адаптацію національних законодавств до загальних міжнародних стандартів. Другий розділ “Права, свободи та обов’язки людини та громадянина” Конституції України від 28 червня 1996 року містить всі основні положення “Загальної декларації прав людини” від 10 грудня 1948 року, “Міжнародного пакту про громадянські та політичні права” від 16 грудня 1966 року, “Міжнародного пакту про економічні, соціальні та громадянські права” від 16 грудня 1966 року, “Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод” від 4 листопада 1950 року.

В доктрині широко поширеною є думка, що уніфікація це створення (або введення в дію) в національному законодавстві уніфікованих норм, як з використанням міжнародно-правових засобів, так і в односторонньому порядку [7, с. 102].

Уніфіковані норми створюються з метою регулювання суспільних відносин в тих випадках коли не співпадають національні законодавства. Уніфікація спрямована на полегшення міжнародно-правового співробітництва.

В другій половині XIX століття з’явилися перші спроби уніфікації права, які були викликані практичними потребами, зокрема розвитком торгівлі та міжнародних відносин.

Останнім часом зростає роль нового виду правових актів, які сприяють правовій уніфікації – модельних (рекомендаційних) законодавчих актів. Модельний закон це законодавчий акт рекомендаційного характеру, який є орієнтиром для розвитку та зближення національних законодавчих актів. Модельні закони є містком між нормами міжнародного права і національного права.

Модельний закон – це акт, який приймається або міжнародною організацією, або вищим законодавчим органом федеративної держави. Лисенко С. вважає, що в принципі такий закон не можна назвати законом у повному сенсі цього слова. Даний акт носить рекомендований характер і приймається він з метою уніфікації законодавства різних держав, які входять до міжнародної організації або суб'єктів федерації. Разом з тим, якщо модельний закон включає в себе базові принципи, то він повинен включатися до національного законодавства. Національні закони, які включають у себе основні положення модельного закону, повинні прийматися беззаперечно, але в окремих випадках вони також носять індивідуальний характер, тобто при їх прийнятті враховують національні особливості [8, с. 172].

Модельні закони поділяються на види які:

- приймаються законодавчим органом федерації для її суб'єктів;
- міждержавними об'єднаннями держав для держав-членів;
- міжнародними організаціями в якості правового зразка;
- розробляються вченими-юристами та спеціалістами і носять доктринальний характер [9, с. 172].

Розвиток законодавства федерацій на сучасному етапі спрямований на гармонізацію правових норм. В США до модельних законів відносяться передусім акти запропоновані Комісією з уніфікації права штатів, які потім приймаються законодавчими органами штатів [10, с. 84]. Вироблення Модельного кримінального кодексу (англ. – *Model Penal Code*) США проводилося Американським інститутом права з початку 30-х років минулого століття. Протягом 1962 – 1985 років нові кримінальні кодекси були прийняті в 34 штатах. Ще 8 штатів не отримали нові кодекси в результаті саботажу з боку легіслатур, які загальмували розгляд та прийняття проектів з різних причин. Втім, реальність дещо відрізнялася від сподівань співробітників Американського інституту права, адже правила новації Кодексу “втільовалися у життя” частково, так як жодна з легіслатур не прийняла Модельний кодекс в цілому використовувався як основа для розробки власних проектів кримінальних кодексів [11, с. 110-111].

В США були розроблені проекти модельних кодексів та законів таких як Модельний торговий Кодекс, Єдиний закон про арбітраж, Єдиний закон про охорону дитинства, Модельний закон про забезпечення угод, Уніфікований закон про організацію системи відставки державних службовців, Уніфікований закон про повторне використання землі з закинутими об'єктами промислової забудови та багато інших [12, с. 301].

Модельні закони приймалися в рамках Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав, Союзу африканських держав, Організації Американських держав, Асоціації держав Південно-східної Азії та інших міжнародних організацій.

З метою підтримки реформування та оновлення законодавства держав з арбітражної процедури, з тим щоб врахувати особливі риси та потреби міжнародного комерційного арбітражу, Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) розробила Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1985 р. Його було рекомендовано державам як зразок для відповідних національних законів. Цим скористалися Австралія, Бахрейн, Бермудські Острови, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Гватемала, Зімбабве, Єгипет, Індія, Іран, Канада, Кенія, Кіпр, Литва, Мальта, Мексика, Нігерія, Нова Зеландія, Оман, Перу, Російська Федерація, Сінгапур, Спеціальний адміністративний район Гонконг, Туніс, Україна, Шрі-Ланка, в рамках Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії: Шотландія, і в рамках Сполучених Штатів Америки – в Каліфорнії, Коннектикуті, Орегоні і Техасі.

24 лютого 1994 р. було прийнято Закон України “Про міжнародний комерційний арбітраж” [13]. Закон відображає досягнутий у всесвітньому масштабі консенсус щодо ключових аспектів практики міжнародного арбітражу, прийнятої у багатьох державах світу, які представляють усі регіони і володіють різними правовими та економічними системами.

Прикладом розробки науковцями модельного закону є “Базовий міжнародний податковий кодекс”, який у 1992 році був розроблений в Гарвардському університеті. Даний кодекс був рекомендований державам як модельний закон і запропоновано на його основі формувати податкове законодавство [8, с. 173].

Загалом модельні закони найчастіше пропонуються для матеріального права, але вони не є рідкістю у процесуальному праві. Наприклад, у 1858 – 1859 рр. у Пруссії, Австрії обговорювали питання створення загальнонімецького Торгового кодексу.

Прикладом інтеграційних процесів у процесуальній правовій сфері є діяльність Ібероамериканського інституту цивільного процесуального права, створеного в 1957 р. Основна мета цього Інституту – уніфікація цивільного процесуального права в іспано- і португаломовних країнах. Одним із результатів його діяльності була розробка і прийняття в 1988 р. Модельного цивільного процесуального кодексу. У різному ступені ідеї Модельного кодексу були сприйняті в Уругваї, Коста-Риці, Колумбії, Перу, Мексиці, Аргентині, Португалії, Бразилії, Болівії, Венесуелі [14, с. 207]. Також в рамках Ібероамериканського інституту цивільного процесуального права схвалено ще тексти наступних модельних кодексів:

- Модельний кодекс з розгляду колективних (групових) позовів;
- Модельний кодекс судової етики;
- Модельний кримінальний кодекс [15, с. 55].

Влітку 1992 року створено проект модельного Цивільного кодексу для країн Латинської Америки в рамках Організації Американських держав.

Зближення правових систем передбачає певну адаптацію національних законодавств до загальноєвропейських міжнародних стандартів. Це питання для країни, які намагаються вступити в загальноєвропейські структури, до Європейського Союзу.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Почалася міжнародна договірно-правова уніфікація законодавства, в основі якої лежать акти ЄС, на які посилається Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. як на міжнародно-правову підставу адаптації, гармонізації та уніфікації українського законодавства з правом ЄС, однак вона значно більш масштабна за інші уніфікаційні заходи, в яких Україна бере участь [16, с. 30-31].

Для держав, які планують вступати до Європейського Союзу існує спеціальний збірник законів (*aquis communautaire*), тобто збірник принципів чи модельних законів, які кандидати повинні прийняти, інакше вони не можуть розраховувати на безпеку у складі співтовариства [8, с. 174].

Висновки.

Сучасна правова система реформується під впливом змін в міжнародному праві. За сучасного періоду розвитку системи національного права європейський вибір України став одночасно й рухом до стандартів реальної демократії, інформаційного, соціально-орієнтованого суспільства та ринкового господарства, що базуються на принципах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Система національного права наразі перебуває на стадії наближення та адаптації до системи права ЄС. На цій стадії важливою умовою є гармонізація законодавства з

правом ЄС та вироблення концептуальних положень щодо формування механізму взаємодії систем права ЄС та України і закріплення їх на законодавчому рівні, що дозволить належно сформуванню адаптаційний механізм систем права України та ЄС.

Використана література

1. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради УРСР від 16.07.90 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/55-12> (дата звернення: 04.06.2021).
2. Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10.12.91 р. № 1953-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1953-12> (дата звернення: 04.06.2021).
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.04 р. № 1906-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1906-15> (дата звернення: 04.06.2021).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.06.2021).
5. Цюкало В. Питання імплементації міжнародно-правових норм у правову систему України. *Слово національної школи суддів України*. 2013. С. 139-159.
6. Власюк В. Кількість скарг проти України до ЄСПЛ свідчить про неефективну роботу держорганів. URL: <https://unba.org.ua/news/5141-kil-kist-skarg-proti-ukraini-do-espl-svidchit-pro-ne-efektivnu-robotu-derzhorganiv-vitalij-vlasyuk.html> (дата звернення: 04.06.2021).
7. Швакин С.В. Международно-правовая унификация норм права в процессе конвергенции национальных правовых систем: сб. материалов VII Международной научно-практической конференции *Законность и правопорядок в современном обществе*, г. Новосибирск, 2011 р. Новосибирск: Издательство “СИБПРИНТ”, 2011. С. 101-106.
8. Лисенко С. Принцип моделювання в законодавчому процесі Європейського Союзу та можливість використання зазначеного принципу в українському законодавстві у сфері інформаційної безпеки. *Право.ua*. 2015. С. 172- 175.
9. Колодій А.М. Використання розроблених у СНД модельних законів як засіб вдосконалення законодавства України. *Законодавство України та міжнародне право (проблеми гармонізації)*. Київ: Ін-т законодавства ВР України, 1998. Вип. 4. С. 72-77.
10. Данилов І.І. История развития модельного законодательства в США. *Российский юридический журнал*. 2016. № 3. С. 84-89.
11. Полянський Є.Ю. Щодо питання генезису кримінального права США: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія, *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини*, м. Одеса, 13 черв. 2014 р. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.О. Туляков (заст. голов ред.), Є.Л. Стрельцов (заст. голов ред.), Д.О. Балобанова; МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО “Всеукр. асоц. кримін. права”. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. С. 105-111.
12. Житарев Є.В. Еволюція модельного законодавства та його адаптація до сучасних умов. *Форум права*. 2013. № 1. С. 300-305. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13gevdcu.pdf> (дата звернення: 04.06.2021).
13. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.94 р. № 4002-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4002-12> (дата звернення: 04.06.2021).
14. Биля-Сабадаш І. Право країн Латинської Америки серед правових систем сучасності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 199-208.
15. Ермакова Е.П. Принципы судопроизводства по гражданским делам в конституциях стран Латинской Америки. *Бизнес в законе*. 2011. № 3. С. 55-59.
16. Стрельцова Є.Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти): автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2020. 42 с.